

tóber 23-on és a prágai tavaszon keresztül mindaddig, amíg Gdanskban és Poznanban felállították a kommunista rendszerek elleni felkelések áldozatainak emlékművét, azt kell mondanunk: optimizmusuk bámulatraméltó. « Minden máglyából szobor lesz », írta Somlyó György, és aligha tévedünk, ha azt állítjuk: egy Nagy Imre-szoborral kapcsolatban mindenekelőtt az a kérdés, hogy mikor állítják fel és melyik budapesti téren — az azonban aligha, hogy egyszer felállítják-e.

(1981 nyarán)

Vita a magyar értelmiségi ellenzék szerepéről és lehetőségeiről

A *Beszélő* c. budapesti szamizdat-folyóirat 3. és 4. számában fontos vita indult meg a magyar ellenzék helyzetéről és lehetőségeiről. A vita Kis János szerkesztő cikkével kezdődött, aki a folyóirat 3. számában «Gondolatok a közeljövőről» címen foglalta össze véleményét. A következő számban e cikkhez öten szóltak hozzá. Az alábbiakban röviden ismertetjük e vitát.

Kis János Kelet-Európa általános helyzetének elemzésével kezdi írását. 1953 óta a kommunista vezetők fokozatosan, lázadások és felkelések nyomása alatt megértették, hogy a lakosság fogyasztási igényeit nem lehet semmibe venni. Egyidejűleg a tömeges terrort is megszüntették. A változások az ötvenes évek közepén revizionista mozgalmaknak, a hatvanas években pedig gazdasági reformkísérleteknek adtak lökést. Siettették az enyhülési folyamatot és a KGST országok világgazdasági nyitását. Ha az idők folyamán be is következtek visszaesések, fordulatok, a fogyasztás nem szűnő nyomást gyakorolt a térség politikai vezetőire.

A nyolcvanas évek elejére azonban Kelet-Európa országai válságba kerültek. Nemcsak az életszínvonal romlik, lefékeződött a gazdasági növekedés is. A hivatalos magyarázatok első közelítésben a dollár-eladósodást okolják a bajokért: az adósságfizetési kötelezettségek felduzzadtak, újabb hiteleket egyre nehezebb fölvenni — a növekedés lassulását mindaddig vállalni kell, míg a fizetési mérleg helyre nem billen.

No de mik az okai magának az eladósodásnak? A hetvenes években a Nyugat korlátlanul biztosította az olcsó

hitelt, így nagy volt a csábítás modern ipari berendezések, fogyasztási cikkek kölcsönből fedezett behozatalára. A 73/74-es világpiacon árrobbanás során több kelet-európai ország cserearányai erősen romlottak, a külkereskedelem szerkezetét viszont nem módosították. Megszűnt a szovjet nyersanyag és energiahordozók korlátlan kínálata és ez a helyzet a közeljövőben aligha fog megváltozni. Az export-bevételek nem növekednek kellő mértékben. Amióta Kelet-Európa gazdaságait egyközpontú hierarchikus apparátus irányítja, a világpiacon versenyképesség sehogy sem akar javulni, hiába az ezerféle intézkedés, kampány. A kormányok sem ígérnek javulást; tétovázás, tanácstalanság mindenütt.

Újra előkerült a gazdasági reform eszméje, átfogó reformokra azonban nem lehet számítani — állapítja meg Kis János a tömör helyzetelemzés után. Az eddig elhatározott kezelések tünetiek. Az import csökkentése következtében egyre több anyagot vonnak központi rendelkezés alá, mind gyakrabban avatkoznak be a vállalatok közötti forgalomba. De a politikai viszonyok sem kedveznek a komolyabb reformoknak. A reformnak ellenállnak a középírányító kormányzati szervek, a területi pártszervek hatalmukat féltő vezetői és funkcionáriusai, a vegetáló nagyvállalatok vezérigazgatói. Tömegtámogatásra volna tehát szükség, amihez — gazdasági tartalékok híján — politikai engedmények kellenének. Kis János szerint azonban december 13-a után erre a többi országban sincs lehetőség.

A helyzet tehát kiúttalan, akármi megtörténhet. A döntés persze a szovjet vezetők kezében van, akik, maguk is válsággal küszködve, Kelet-Európában már csak a rendet akarják úgy-ahogy fenntartani. A válság legsúlyosabb következményét Kis abban látja, hogy a kormányzatok egyre kevésbé számíthatnak a lakosság belenyugvására, így kiszolgáltatják magukat a szovjet politika előreláthatatlan fordulatainak.

Az általános helyzethez képest még Magyarország mozgásterét a legtágasabb. A fogyasztói piac nem zilálódott szét, az állam a fizetési mérleget egyelőre kézben tartja.

A lakosság úgy tekint az államvezetésre, mint a legjobbra a körülményekhez képest. A lehetőségek persze korlátozottak. A nemzetközi pénzpiactól való függés és a gazdasági stagnálás állandó szinten tartása az életszínvonal látványos romlása nélkül — ez a legtöbb, amire ma a magyar gazdaság képes.

A szerző úgy látja, hogy Magyarországon a reformellenes hangulatnak a politikai vezetők körében nincs szószólója. Tartani lehet viszont attól, hogy a többi ország a KGST bezárkózását sürgeti, ami a magyar vezetőket is hátraarcra kényszerítheti. Az egyensúlyhiány erősítette a közvetlen beavatkozásra való hajlamot a gazdaságirányításban — ez sem szolgálja a reform ügyét. A reform keresztülviteléhez tehát szerencsére és elszánt vezetésre egyaránt szükség van.

A vezetésnek — épp mert egységesen 68-as alapon áll — nincs egy, a progresszív változásokért harcolni kész erős magja. Csak át szeretnék vészelní — valamennyien, együtt — a nehéz időket. És ehhez csak ötletgyártók kellene. Az államvezetés nem hirdeti meg újabb « új mechanizmust », nem meri elkötelezni magát, nem meri vállalni az apparátuson belüli erőpróbát. Így aztán a reform tábora sem gyűlik össze. Ilyen körülmények között Kis János szerint nem lehet megmondani, hogy vajon elkanyarodunk-e az uralkodó kelet-európai áramlattól vagy csak késve sodródunk bele.

Az ellenzéknek ezzel az alternatívával szembenézve kellene gondolkodnia, erre azonban nincs felkészülve. Az írás következő része ennek a készületlenségnek a történeti okait vizsgálja.

A hetvenes évek közepétől az ellenzék taktikája ez volt: cselekedjünk az alkotmányokban rögzített, nemzetközi szerződésekkel elfogadott jogi elvek értelmében. A lengyelek — Kuron, Michnik — ezt az elgondolást mindjárt merészebb távlatba helyezték: a kezdeményezést egyre többen fogják követni, az államhatalom egyezkedésre kényszerül, az egész rendszer bomlásnak indul. Lengyelországban mindez be is következett, Magyarországon viszont a társadalom nyugvó állapotban volt, az állam szilárdan állt a lábán. Maga az ellenzék elhatározó

politikai élmények nélkül vált le a beilleszkedett értelmiségről, de nem került vele szembe. Sohasem jutott arra a szintre, hogy cselekvési programot dolgozott volna ki. Nem alakította ki az egyes csoportok között felmerülő viták lebonyolításának mechanizmusát. Kisugárzó hatása mégis volt: a Bibó emlékkönyv, a SZETA-aukció számára beérkezett tudósokat, írókat, művészeket mozgósított; a kollektív tiltakozások bevett nem-ellenzéki szokássá váltak; szerkesztőségekben, intézményekben eltolódtak a számonkérhető engedelmesség határai.

A hetvenes évek végének kiábrándult, de még szorongásmentes közhangulatában az ellenzék el tudott indítani maga körül egyfajta kristályosodási folyamatot. A nyolcvanas években viszont, amikor esetleg hosszú évekre dől majd el az ország sorsa, már nem elégséges politikai taktika a szabadságjogok kihívó gyakorlása.

Tanulmánya utolsó részében Kis János mindenekelőtt leszögezi: csak olyan fejlődést szabad kívánatosnak tartani, amely a meglévő vívmányokra épít, nem az ország gazdasági és politikai elnyomódására. A mostani válság nemcsak veszélyeket, de nagy lehetőségeket is tartogat: az ország növelheti külső önállóságát és belső viszonyainak pluralizmusát. Ez az esély egyúttal kihívás is az ellenzék számára, hogy országos összefüggésekben kezdjen gondolkodni.

Ehhez azonban világossá kell tennie eszményeit, ki kell fejtenie, miért ragaszkodik hozzájuk és hogyan képzelel el megközelítésüket. Röviden: ideológiára van szüksége. El kell fogadni az ellenzéki tevékenységben való kevésbé nyílt részvételt is, ezzel is bővül az ellenzék szellemi kapacitása. Főképp azonban arra van szükség, hogy oldódjon föl a lengyelországi vereség okozta benuultság és helyét a higgadt elemzés vegye át.

A magyar vezetés működésképesebb, rugalmasabb, mint a lengyel. A megegyezéssel kibontakozásnak sokkal nagyobb esélyei volnának tehát Magyarországon. Ugyanakkor viszont kisebb is az esély a kezdő lépés megtételére. Nem fenyegeti az országot az indulatok elszabadulása. Sokkal inkább az, hogy miközben senki sem kíván nehézségeket okozni a kormánynak, Magyarország szép las-

san belesüpped a válságba. Erre a veszélyre kell figyelmeztetni. Ám ezt csak egy olyan politikai közösség teheti meg, amely kívül áll a közmegegyezésen: tehát a demokratikus ellenzék — fejezi be gondolatmenetét Kis.

A tanulmányhoz a Beszélő 4. száma több hozzászólást közöl. Az első hozzászóló, Eörsi István elmondja, hogy ez az írás döbrentette rá, milyen keveset tud az ország gazdaságának működéséről.

Tájékozódásképpen Tardos Márton és Bauer Tamás hivatalos használatra készült elemző tanulmányait olvasta el. Mindkét írás az « állami szamizdat » terméke — az ilyen írások éppoly kevéssé vannak tekintettel az állami cenzúrára, mint a magán-szamizdat termékei. A kettő abban is hasonlít egymáshoz, hogy egyaránt a beavatottak és a szakemberek szűk rétegéhez szólnak*.

A két említett írást Kis Jánoséval összevetve Eörsi leszögezi legfontosabb közös sajátosságukat: mindhárom az 1968-asnál radikálisabb gazdasági reformot javasol. Ezen belül persze fontos különbségek vannak. Tardos elgondolása egyfajta menedzser-szocializmust jelentene. Ebben a rendszerben a terhek túlnyomó részét a munkások mint termelők viselnék, de kárpótolni tudnák őket mint fogyasztókat. Bauer az öngazgatási rendszerhez vonódik. A reformot szerinte « társadalmi mozgalommá » kell tenni, enélkül — szövetségeseink gyűrűjében — esélye sem lehet a sikernek.

Az utóbbi elképzelés kapcsán a szerző felteszi a kérdést: mit jelent a « reform » szó, ki a reformista? Hiszen Kis nyíltan ellenzéki pátoszú cikkében szintén reformistának vallja magát. Hol van hát a különbség reformizmus

* Tardos elgondolásai a Közgazdasági Szemle 1982/6. számában, Bauer elemzése és javaslatai pedig a Mozgó Világ című folyóirat 1982/11. számában olvashatók, vagyis átlépték a belső tájékoztatás határait. Ez az elmúlt évben több más fontos közgazdasági vitaírással is megtörtént.

és ellenzékiesség között? Legfeljebb ott, hogy Kis pesszimistábban ítélheti meg a reform lehetőségeit. Ha viszont a reformra nincs esély, a viszonyok forradalmi megváltoztatására pedig sem bel-, sem külpolitikai okokból nem kerülhet sor, az ellenzék nem tehet mást, mint hogy programját két képtelenség érintkezési pontjain alakítja ki. Ezt az alapállást Kis nyilván nem vállalhatta, ezzel magyarázhatók talán írásának bizonyos következtetlenségei.

Mindezek után a szerző arra a következtetésre jut, hogy reformizmus, ellenzékiesség, forradalmiság között tartalmi kritériumok alapján nem lehet különbséget tenni. Hiszen mindhárom szerző radikális reformokat javasol, kritikáikból forradalmi tanulságok is levonhatók, ugyanakkor egyikük sem biztos a sikerben. A mai Magyarországon eltűnt minden elméleti mérce, csak a túlélés, a továbbmachinálás jámbor vágya dolgozik mindenütt. Ellenzékieknek egyszerűen azt tekintik, aki kívül rekedt az intézményes kereteken. A kívülállásnak morális tartalma mellett van azért bizonyos politikai — példaadó — jelentősége is. Ebből azonban Eörsi szerint nem következik az, hogy a kívülállás volna az egyetlen helyzet, ahonnan a társadalmat veszélyekre, illetve lehetőségekre lehet figyelmeztetni.

Úgy gondolja, hogy nem helyes, ha csak végletekben, vagy-vagy-okkal gondolkozunk a lehetőségekről. Hiszen a valóság közbülső megoldások felé is mozoghat. Ugyanígy, az új tevékenységi formák keresésében sem szabad elzárkózni az együttműködéstől « ellenzékiek », « reformerek », « forradalmárok » egymástól amúgy sem elválasztható csoportjai között.

Egy második, « Kívül-álló » névvel jelzett írás azt fejtegeti, hogy Magyarországon ellenzékéről csak idézőjelben lehet beszélni. Egy valóságos ellenzéknek olyan csoportnak kellene lennie, melynek tevékenységét közös célok és eszmények irányítják; ez a tevékenység egyértelműen a hivatalos politika ellen irányul; a csoportnak esélye van arra, hogy a hatalom kénytelen lesz számolni vele. A magyar « ellenzéknek » nincs kapcsolata a « dol-

gozó osztályokkal », ugyanakkor saját értelmiségi szerepének megértésére sem törekszik. Azt sem döntötte el, hogy tanácsait a népnek kívánja-e címezni vagy a hatalomnak, ahogy ezt a « harmadik reformnemzedék » teszi.

Az utóbbi magatartás azonban a szerző szerint nem számíthat a társadalom többi csoportjainak rokonszenvére. Az emberek az értelmiségieket a hivatalos ideológia szószólóival azonosítják. A népi értelmiség-ellenesség pedig ennek az ideológiagyártó, « léhűtő bandának » szól. Ideje volna, hogy a « másként gondolkodó » értelmiség utánajárjon, mik az összetevői ennek az ellenszenvnek. Bizonyos, hogy fontos szerepe van benne az értelmiség privilegizált helyzetének. Figyelemre méltó, hogy a « másként gondolkodók » mennyire nem vették komolyan Konrád György és Szelényi Iván *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című könyvét, amely elemzi ezt a kitüntetett helyzetet és az értelmiség döntő többségének szoros összefonódását a hatalommal.

A Bibó Emlékkönyv olvastán is úgy látja a szerző, hogy a magyar értelmiség nem igyekszik saját 1948 utáni magatartását elemezni. Ehhez a kritikai elemzéshez éppen Bibó István magatartása szolgálhatna mértékül. Ezt a mértéket persze nemcsak az értelmiségen belül lehetne keresni. Például a Rajk-per indoklását sokkal kevésbé « hitték el » a munkások, mint az értelmiségiek; az 56-os forradalom leverése után a munkások tömegeit végezték ki, míg az értelmiség jóval kevesebbel megúsza. Az értelmiség 1956 utáni szerepének mentetegetése helyett be kellene látni, hogy az ország lakosságának nem volt reális alternatívája, ezért kénytelen volt elfogadni a kádárizmust, az értelmiségnek viszont volt: kettéválhattott volna.

Így elkerülhető lett volna, hogy a hivatalos ideológia egyeduralma megfossza az országot történelmi tudatától; talán a 6 : 3-on kívül más történelmi emlékek és értékek is szereplnének benne; talán már nem is kéne idézőjelbe tenni a « másként gondolkodást »; s talán nem tartana még mindig az adatgyűjtés stádiumában 56 feldolgozása. Újra csak a privilégiumoknál lyukadunk ki — mutat rá a szerző —, mert az értelmiségnek mindig is túl sok

veszteni valója volt. Hiszen « szabad-úszni » is csak az tud, akinek az állam időnként megtölti a medencéjét. Cserében — hallgatólagos kompromisszumként — az « ellenzék » csak szűk értelmiségi körben hirdeti a nézeteit.

« Kívül-álló » véleménye az, hogy a másként gondolkodóknak fel kellene adniuk a hivatal védte ellenzéki magatartásformáját. Hozzá kellene látniuk a magyar értelmiség 1945 utáni viselkedésének elemzéséhez, az 56-os forradalom átfogó elemzéséhez. Fel kellene ismerniük, hogy szinte az egész ország « másként gondolkodik », mint a hivatal: az emberek szívesen otthagynák a második gazdaságon nyugvó egész kádárista konszolidációt, ha nyolc órai tisztességes munkáért tisztességes bért kapnának, — és ha ehhez valaki alternatívát tudna nekik javasolni.

Mindehhez azonban el kell mozdulni a margóról, még akkor is, ha ennek fejében kockára kell tenni a privilégiumokat. Így azonban elérhetik a « másként gondolkodók » a tisztességes munka egyetemesen képviselhető értékét. A szerző úgy véli, hogy annyi az elvégzendő elméleti feladat, hogy a « másként gondolkodóknak » még évekig nem is kell változtatniuk politikai magatartásukon. A fontos az, hogy teljesítsék a legfontosabb értelmiségi feladatot: igazat szóljanak. És ezt nem érintheti sem a lengyel helyzet, sem a Szovjetunió viselkedése, sem a magyar belügyi szervek reakciója.

Kürthy Emil hozzászólását egy rövid magyar-lengyel összehasonlítással indítja. Három különbséget lát fontosnak.

A lengyel munkás úgyszólván be volt zárva a nagy állami szervezetekbe, Magyarországon viszont a viszonylagos autonómiát kínáló gazdasági tevékenységek mintegy lecsapolták a munkásság « izgága » rétegeinek energiáit, és ezeket az állami szervezeteken kívülre terelték. Lengyelországban a politikailag legaktívabbak a köztudatban vezető ágazatokként szereplő nagyipari központok munkásai voltak. A magyar munkásságnak nincs olyan rétege,

amely ilyen jó kollektív alkupozícióval rendelkezne. A harmadik különbség pedig az, hogy a lengyel államapparátus jobban kasztosodott, kevésbé volt tagolt, szakszerűtlenebbül működött, mint a magyar, s ezzel együtt járt a korrupció, a privilégiumok szemérmetlen kihasználása.

A felsorolt különbségek miatt a lengyel típusú konfrontáció Magyarországon nem szükséges, nem elkerülhetetlen és nem is kecsegtető. Itt egyfajta « polgári taktikát » kell alkalmazni. A munkavállalók és a termelésirányítók viszonyát nyílttá, kollektívvé és kodifikálttá kell tenni. Fontos feladat a vállalkozó hajlamú egyének és közösségek által az államtól elnyert autonóm gazdasági területek konszolidálása, kiszélesítése, gazdálkodói, illetve érdekvédelmi körök, egyesületek szervezése.

Tárgyalási helyzetet lehet kialakítani a szociálpolitika terén is. Mivel a közeljövőben olyan családok is a létminimum határa alá sodródhatnak, amelyek képesek elégedetlenségüknek nyomatékokot adni, új szociálpolitikai koncepcióra van szükség. A juttatásokat el kell választani a munkaviszonytól és állampolgári joggá kell tenni őket.

A szakszervezeteknek új üzemszervezési, gazdálkodási formák kivívásával kellene megpróbálkozniuk, a kompetenciákat és jogköröket le kell rángatni a termeléshez közeli szintekre. Így az érdekvédelmi követeléseket a gazdálkodás részesévé váló termelők a lehetőségekhez tudják szabni.

Kürthy Emilnek az a véleménye, hogy az említett területeken a társadalmi nyomást szigorúan tárgyyszerű keretek között lehetne tartani. Így a gazdasági kényszerek hatására tett engedmények kölcsönösen elismert, tárgyalási és vitahelyzetekben megvédhető jogokká alakulhatnak át. Mindez nemcsak a megrázkódtatások elkerülése miatt fontos, hanem azért is, mert az ország haltestű politikai kultúrájába csontvázat kell építeni, ehhez pedig az szükséges, hogy szokássá váljon az önálló igények megfogalmazása, a másik fél álláspontjának józan mérlegelése, a tárgyalóképesség és a megegyezési készség.

Az eddigieket a szerző nem az ellenzékre, hanem nagyobb társadalmi csoportokra vonatkoztatja. Az ellenzék-

nek « a gondolatok vámmentes szabadkikötőjének » létrehozásán kell munkálkodnia. E szabadkikötő és a nem szabad kikötők között ki kell bontakoztatni a közlekedést. Hiszen a független fórumok a hivatalos fórumokon megjelenőkre nehezedő politikai és egzisztenciális nyomást is mérsékelik, az ő játékterüket is szélesítik.

Könczöl Csaba véleménye szerint nincs a közmegegyezésen kívül álló ellenzék Magyarországon. Csupán egy nem politikai indítékoktól vezéreltetve kialakult halmazról lehet beszélni, amely annak a hallgatólagos előfeltevésnek köszönheti létét, hogy a hatalom (ameddig érdeke), törekszik betartani azokat az ígéreteket, amiket különféle nemzetközi fórumokon a polgári szabadságjogokkal kapcsolatban tett. A szerző ezen a « közmegegyezésen » belül állónak érzi magát és ezután is szeretné fenntartani ezt a helyzetet.

Az említett halmaz több, a maga szakterületének « hivatalos » irányvonalától eltérően gazdálkodó, viselkedő « kiscsoport » békés koegzisztenciája. Ezeket a szakterületeket nem időszerű rangsorolni — márpedig a közös ideológia létrehozása ezt jelentené. De vajon mit szólnának az egyéb gondok szószólói, ha az ún. « demokratikus ellenzék » a létminimum alatt élők helyzetének javítását jelölné ki legfontosabb területéül? Könczöl az alábbi, képviselhető gondokat sorolja föl:

- a környező országok magyarjainak sorsa,
- a tanyák és aprófalvak további pusztulásának megakadályozása,
- a « szakemberek » és « hivatalnokok » közti feszültségek enyhítése,
- az ingázók, a városok peremvidékein élők helyzetének javítása,
- a népességfogyás megállítása,
- a fiatal értelmiségieknek a fizikai dolgozókkal szembeni hátrányos megkülönböztetése.

A sorbarendezt a szerző már csak azért sem tartja lehetségesnek a maga részéről, mert nem tudja, hogy a hivatalos intézményrendszer mekkora erőforrásokat ké-

pes és hajlandó bevetni a problémák megoldására. Azzal kapcsolatban, hogy Kis János írásában egyetlen jövőre vonatkozó vitatható megállapítás sincs és saját ideológiájáról sem ejt szót, felmerül benne a kérdés: vajon nem teljesíthetetlen-e ez az óhaj.

Álláspontját így foglalja össze: miért tegyen a maga nevében ígéreteket — amelyek, ha mások csatlakoznának hozzájuk, ideológiát, programot jelentenének —, amikor nem tudja, adódik-e módja beváltásukra. Az ígéreteknél fontosabb a betarthatóság feltételeinek biztosítása, továbbfejlesztése és a betartás.

Szalai Pál néhány Kelet-Európára vonatkozó általános megjegyzéssel kezdi hozzászólását. A térségben akkor törhet át a demokrácia, ha egyszerre több országban lépnek fel erre irányuló mozgalmak, egyidejűleg a párton belül és kívül, és ha a szovjet vezetés « engedélyezi » ennek valamilyen formáját. Egyelőre nem becsülhető fel a nacionalista érzelmek feltámadásának jelentősége mind-ebben.

1956 elsősorban a nemzeti függetlenséget célozta meg, 1968 az emberi jogokat, az 1980/81-es lengyel forradalom pedig a munkás-önigazgatást. Az utóbbit nem sikerült teljesen levérni, bizonyos megmaradt eredményeiből később ismét előre lehet lépni.

Kelet-Európa a demokratikus szocializmusban keresi a megújulás útját. Ennek jellemzőit Szalai a következőkben látja:

- a termelőeszközök a munkáskollektívák tulajdonába kerülnek,
- a politikai pártok megegyeznek bizonyos, a tulajdonviszonyokkal kapcsolatos kérdésekben,
- a pártokon kívül, konkrét problémák körül kialakuló ad hoc csoportok között is pluralizmus jön létre.

1981. december 13-a után ismét Magyarország a szovjet civilizáció legelviselhetőbb vidéke. Ehhez az elviselhetőséghez hozzátartozik a másként gondolkodók léte is. Az ide tartozó értelmiség jellemzője, hogy már nem azért ír le vagy nem ír le valamit, hogy ezzel a hatalom egy

toleránsabb csoportját támogassa. És ez az egész magyar kultúrára átterjedőben van. Mindemellett oda kell figyelni az MSzMP-n belül jelentkező demokratikus irányzatokra.

Az ellenzéknek — amennyiben létezik egyáltalán — Szalai szerint éppen azt kell pótolnia, ami a hazai liberalizálásból hiányzik. Nem egyszerűen ideológiára, hanem ideológiákra van szükség. Felül kell vizsgálnia azt az álláspontot, hogy a rendszer gazdasági liberalizálódását feltétlenül vívmányként lehet üdvözölni. A piacgazdaság erősítése munkástanácsok nélkül — politikai szempontból nézve — nem több a központi és vállalati bürokrácia kötélhúzásánál.

A hazai liberalizálódás haszonélvezője, a magyar középosztály érdekeltté vált abban, hogy más kelet-európai országok ne lépjenek a liberalizálódás útjára, nem beszélve a valóságos demokratizálódásról. Itt a másként gondolkodásnak élesen el kell válnia az uralkodó gondolkodásmódtól. További feladata a szerző szerint a nyelv és gondolkodás megtisztítása, mindenféle paradoxológia elutasítása. Olyan össz-európai értékek felé kell tájékozódnia, melyeket utoljára az antifasiszta ellenállás mutatott fel.

Kemény István a Szabad Európa Rádióban mondotta el Kis János cikkével kapcsolatos gondolatait. Számára az ország nem oszlik kormánypártra és ellenzékre. Hiszen ha így volna, nem volnának lelkileg független emberek, akik nem törődnek azzal, hogy amit gondolnak, az a kormánynak kedvez-e vagy az ellenzéknek.

1977-től jelen van Magyarországon a lelkileg függetlenek közös törekvésektől hevített, közös eszméktől fűtött új nemzedéke. Az előző nemzedékbe Kemény István azokat sorolja, akik 56-ot felnőtként érték meg.

Kis János a demokratikus ellenzéknek a közmegegyezésen kívül álló politikai közösségnek tekinti. Kemény István szerint nem lehet közmegegyezésről beszélni. Az idősebb generációnál ehelyett inkább kölcsönös bizalmatlanságot és gyanakvást lehet tapasztalni. Egyetértés abban van, hogy az országnak polgárosodásra van szüksége: általános

kiemelkedésre a szegénységből; a szabaddá válásnak arra a lehetőségére, amit tulajdonnak nevezünk; a közéleti jogok teljességének birtoklására. Arra, hogy az emberek szabad emberré váljanak.

Kemény István teljesen egyetért Kis Jánossal abban, hogy világossá kell tenni az eszményeket és szembe kell nézni az ország mai helyzetével. Az intelligencia feladata ma az, hogy tájékozódjék és tájékoztasson, tiszta fogalmat szerezzen és továbbítson a világ erőinek állásáról, a kiutak kereséséről, a jövő vízióiról. A magyarság helyéről Európában és a világban, a kisebb és nagyobb magyar társadalmak mai állapotáról. A jól rendezett közösségről, amelyben az egyén kifejtheti emberségét.

Ugyanakkor eltér a szerző véleménye Kis Jánosétól abban, hogy szerinte december 13. semmit sem döntött el. Előtte a forradalom volt a felszínen; egy furcsa, önmagának határt szabó forradalom. Most viszont egy önmagának határt szabó ellenforradalom működik. Semmi sincs eldöntve sem Lengyelországban, sem másutt Kelet-Európában. Mint ahogy 1968 után is Magyarország még pár évig járhatta a reformok útját. Erre ma is van módja, még inkább, mint akkor. Mert annyi bizonyos, hogy az orosz politikusok most nem vághatnak bele még egy ország megfegyelmzésébe. Visszafordíthatatlanná vált annak egy része, amit Nagy Imre csinált 1953-54-ben és az 1968 és 71 között bevezetett reformok egy része is. Most is visszafordíthatatlan reformokra van szükség — ez alkalommal radikálisokra.

Befejezésül arról a kompromisszumról beszél Kemény István, amelynek valóban lennie kellene. Amelyben a megegyezés szempontjai félreérthetetlenül vannak megfogalmazva. Amelyet azok kötnek meg a hatalom birtokosaival, akiket a nép elfogad képviselőinek. Egy ilyen megegyezés csak akkor léphet érvényre, ha az oroszok is elfogadják. Ők nem mondják meg, amit gondolnak, nem tartják meg azt, amit ígérnek. Egyszer végre mégis szót kellene értenünk velük: megállapodni egy reális élettérben. Hogy valóban tervezhessük a jövőnket.

Kovácsy Tibor